

ІМЕНАСЛОЎ НАВУКОВА-ПАПУЛЯРНАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПРА ГІСТОРЫЮ РОДУ ДАСТАЕЎСКІХ

Шэмет Н.

УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”

Анатацыя. У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў навукова-папулярнай літаратуры сучасных аўтараў онімы, якія з’яўляюцца носьбітамі каштоўных звестак аб гісторыі роду Дастаеўскіх. Даследавана этымалогія асабовых імёнаў уласных. Ахарактарызавана культурна-гістарычная інфармацыя мянушак і прозвішчаў. Вызначаны асноўныя заканамернасці ў выбары і ўжыванні антрапонімаў у навукова-папулярнай літаратуры.

Ключавыя словы: онім, онім-сучаснік, онім-праспекцыя, асабовыя імя, прозвішча, мянушка.

Род Дастаеўскіх вельмі старажытны. Многія яго прадстаўнікі пакінулі след у гісторыі і культуры Беларусі, Расіі, Украіны і Польшчы. “Спляценне гістарычных падзей і чалавечых лёсаў часам нараджае геніяў, якія сілай свайго таленту і прадбачання рассоўваюць межы і таму маюць прыналежнасць ужо да ўсяго свету. Адным з такіх геніяў, радавод якога бяспрэчна звязаны з Беларуссю, і стаў Фёдар Дастаеўскі” [3, с. 14].

Гісторыю роду Дастаеўскіх прадставілі шырокай чытацкай аўдыторыі сучасныя навукоўцы Сяргей Буракоў, Юрый Лабынцаў, Дзмітрый Башкіраў і Сяргей Шаракоў. Ключавымі тэрмінамі ў навукова-папулярных творах з’яўляюцца добра вядомыя самаму шырокаму колу чытачоў **онімы**.

Перадаючы падзеі жыцця прадстаўнікоў славітага роду, пісьменнікі звяртаюцца да постацяў мінуўшчыны і зазіраюць ў будучыню. Таму на старонках твораў мы сустракаем **імёны-сучаснікі** і **імёны-праспекцыі**. Да **імёнаў-сучаснікаў** (яны адпавядаюць асноўнаму часу дзеяння

гістарычнага аповеду – XVI стагоддзю – часу ўзнікнення і замацавання прозвішча роду Дастаеўскіх) адносяцца празванні славытых шляхецкіх родаў: *Гальшанскіх, Ордаў, Каржанеўскіх, Скірмутаў*; палітыкаў, правіцеляў тагачасных дзяржаў: польскіх каралёў *Жыгімонта Старога і Жыгімонта Аўгуста, Казіміра Ягайлы*, каралевы *Боны*, князя пінскага *Фёдара Яраслававіча*, князя *Дзмітрыя Іванавіча Данскога*, князя маскоўскага *Васіля Цёмнага*, князя *Андрэя Курбскага*, цара *Івана Грознага*. Аўтары прыгадваюць *імёны-праспекцыі*, што належаць знакамітым нашчадкам роду, а таксама прадстаўнікам шляхты, якія, як і Дастаеўскія, адносіліся да герба “*Радван*”: “Сярод іх [Дастаеўскіх] былі і людзі вельмі вядомыя, нават славытыя ў сваім краі, напрыклад *Пётр Дастаеўскі* – маршалак Пінскага павета і член Галоўнага трыбунала, г. зн. суда Вялікага Княства Літоўскага. Цікавы цяжнейшы кантакт вальнскай лініі роду з самім Андрэем Курбскім, славытым рускім князем-пісьменнікам, які ўцёк у Літву ад магчымых рэпрэсій Івана Грознага. А. Курбскі меў «уполномоченнага прыяцеля свайго» *Фёдара Дастаеўскага*, у руках патомкаў якога аказаліся затым некаторыя вальнскія маёнткі князя” [5, с. 132]; “На працягу многіх гадоў гэты герб выкарыстоўвалі чатырыста родаў. Яго прадстаўніком з’яўляецца і наш славыты пісьменнік *Уладзімір Караткевіч*. Ягоны далёкі прадак *Даніла Караткевіч* – небагаты шляхціц з Мінскага ваяводства – за ваенныя заслугі разам з братам атрымаў ад вялікага князя Жыгімонта Аўгуста ў 1546 годзе герб Радван і маёнтак Караткі. *Іван Фёдаравіч Паскевіч* – рускі ваенны дзеяч, генерал-ад’ютант – са сваёй жонкай *Лізаветай Грыбаедавай-Паскевіч* таксама мелі дачыненне да гэтага герба” [3, с. 14].

Ядро анамастыкону навукова-папулярных твораў – **антрапонімы**. Героі носяць хрысціянскія імёны іншамоўнага паходжання, запазычаныя з грэчаскай: *Фёдар* (грэч. ‘грэч. ‘Божы дар’ [1, с. 44]); *Арсеній* (грэч.

‘мужны’ [1, с. 69]), *Леў* (грэч. ‘леў’ [1, с. 30]; *Дзмітрый* (ад грэч. ‘той, які мае адносіны да багіні земляробства і ўрадлівасці Дземетры’ [1, с. 27]; *Васіль* (грэч. ‘царскі,’ [1, с. 20]; *Зоф’я* (грэч. ‘мудрасць’ [1, с. 60]; *Алена* (грэч. ‘светлая’ [1, с. 53], *старажытнаяўрэйскай* мовы: *Даніла* (ст.-яўр. ‘Божы суддзя’ [1, с. 25]), *Іван* (ст.-яўр. ‘Боская ласка’ [1, с. 51], *Ганна* (ст.-яўр. ‘дар Божы’ [1, с. 58]. Адзначаны таксама імёны славянскага паходжання: онім-кампазіт *Казімір* (слав. ‘прадказваць, прапаведаваць мір’ [1, с. 29]. Складнікам антрапанімікону прааналізаваных твораў з’яўляюцца цюркскія імёны, ужытыя ў аповедзе аб продку Дастаеўскага: “*Праз дзесяць гадоў пасля заканчэння Кулікоўскай бітвы з Залатой Арды да Вялікага князя Дзмітрыя Іванавіча Данскога і прыбывае на служэнне нейкі шляхетны татарын Аслан Чэлебі Мурза. Ён быў ахрышчаны паводле праваслаўнага абраду, атрымаў новае імя Праконій*” [3, с. 14].

У XVI стагоддзі як у Рэчы Паспалітай, так і ў Маскоўскім княстве выкарыстоўваліся *патронімы*, што ўзыходзяць да старажытнага наймення, якім называлі чалавека па імёнах яго продкаў па мужчынскай лініі. Такія формы ўжываліся ў вышэйшых сляях грамадства і не толькі ідэнтыфікавалі асобу, але і сцвярджалі яе статус як спадчынніка валадарных асоб: “*Мацей Вайціховіч выйграў справу і хоць Зоф’я Янаўна і яе брат былі прызнаныя спадкаемцамі*” [5, с. 14]; “*Абраз у дарунак Спаса-Узнясенскаму мужчынскаму манастыру перадала вялікая княгіня Княства Літоўскага, жонка караля Аляксандра Ягелончыка*” [5, с. 14].

У гісторыю ўвайшлі *мянушкі* многіх славутых людзей, што зафіксавана ў творах аб родзе Дастаеўскіх. Так, кароль Рэчы Паспалітай Жыгімонт *Стары* атрымаў мянушку за тое, што задоўга да смерці хацеў перадаць свайму нашчадку вялікае княжанне. Так, яшчэ ў 1522 годзе паны-рада прагаласавалі за ягонага сына, якога таксама звалі Жыгімонтам. Вялікі князь маскоўскай зямлі Васіль II Васільевіч (1415–

1462) вядомы ў гісторыі пад мянушкай **Цёмны**, якая замацавалася за ім пасля страты зроку падчас барацьбы за ўладу паміж крэўнымі сваякамі. Польскі кароль Баляслаў II атрымаў празванне **Смелы**, што цалкам адпавядала яго баявым заслугам.

Аўтары спыняюць увагу чытача на матывацыі празвання-мянушкі, якая стала асновай прозвішча продкаў Дастаеўскага – **Рцішчавы**: “У Пракопія было тры сыны, якіх клікалі Арсеній, Фёдар і Леў, па мянушцы **«Шырокі Рот»**. Адсюль і пайшло прозвішча **«Рцішчаў»**” [4, с. 14]. Д. Башкіраў лічыць: “**Иртище** может указывать на род занятий (охотник)” [2, с. 7–8].

У XVI стагоддзі з’яўляецца прыdomак (польск. *przydomek*) прозвішча – **Дастаеўскія**, які паходзіць ад назвы спадчыннага маёнтка. С. Буракоў адзначае: “6 кастрычніка 1506 года Фёдар Яраслававіч Бароўскі дорыць свайму сыну баярскаму (то-бок слуге) Данілу Іванавічу Рцішчаву ў пажыццёвае валоданне вёску **Дастоева** з некалькімі дварышчамі. Дарэчы будзе дадаць, што, паводле некаторых даследчыкаў, назва **Дастоева** ідзе ад польскага “**dostoinik**”, што значыць саноўнік, набліжаны ўладара” [3, с. 14]; “Нашчадкі Данілы па мужчынскай лініі ўжо называюцца **Дастаеўскімі** (дакладней – **Дастоеўскімі**)” [3, с. 14].

Прозвішчы герояў аповеду пра пачынальнікаў роду Дастаеўскіх падзяляюцца на тры тыпы. Па-першае, гэта антрапонімы, утвораныя ад каляндарных імёнаў. Напрыклад, прозвішча **Орда** ўзыходзіць да асабовага імя **Орда**, якое з’яўляецца скарачанай формай рэдкага царкоўнага імя **Ардалиён** (магчыма, ад лацінскага слова «арделіа» – ‘мітуслівы чалавек’) [6, с. 400]. Прозвішча **Фурсовіч** матыванана імем грэчаскага паходжання **Фурс** са значэннем ‘упрыгожаны кветкамі’ [6, с. 500]. У другую групу ўваходзяць прозвішчы, утвораныя мірскіх празванняў-мянушак адапелятыўнага паходжання. Словаўтваральнай базай прозвішча **Рцішчаў** (**Арцішчаў**, **Ірцішч**) з’яўляецца мянушка

ртище – ‘вялікі рот’). У трэцюю групу ўваходзяць прозвішчы адтапанімічнага паходжання. “Прозвішча *Бароўскі* ўтворана ад назвы населенага пункта *Бароўка* (ад слова *бор* ‘сасновы лес’). Вёскі з такой назвай асабліва часта сустракаюцца ў Віцебскай вобласці” [6, с. 378].

Як бачым, навукова-папулярная літаратура пра вытокі роду Дастаеўскіх вызначаецца стылістычна матываваным ужываннем анамастычных адзінак, якія перадаюць факты гісторыі старадаўняга роду. Найважнейшымі рысамі антрапанімікону навукова-папулярных твораў з’яўляецца шырокае выкарыстанне імёнаў рэальных гістарычных асоб, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы найменняў герояў словаўтваральным тыпам і мадэлям антрапонімаў XVI стагоддзя.

ЛІТАРАТУРА

1. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
2. Башкиров, Д. Л. Достоевские из Достоево: «Беларусь и Ф. М. Достоевский» как предмет исследования / Д. Л. Башкиров, С. Л. Шараков // Неизвестный Достоевский. – 2018. – № 2. – С. 3–12.
3. Буракоў, С. Дастаеўскія: карані роду. “Dostoinik”, то-бок набліжаны ўладара / С. Буракоў// Культура. – 2 студзеня. – 2021. – С. 14.
4. Буракоў, С. Дастаеўскія: карані роду. Фёдар Дастаеўскі, адвакат Андрэя Курбскага/ С. Буракоў// Культура. – 16 студзеня. – 2021. – С. 14.
5. Лабынцаў, Ю. Старая казка Палесся / Ю. Лабынцаў. – Мінск : Полымя, 1993. – С. 132–133.
6. Лемтюгова, В. П. Корни наших фамилий=карані нашых прозвішчаў / В. П. Лемтюгова, И. О. Гапоненко. – Минск : Звязда, 2018. – 672 с.